

Renty z tytułu niezdolności do pracy z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych

Luty 2004

Bożena Kłós

Raport

Nr 223

W niniejszym opracowaniu na podstawie danych statystycznych ZUS przedstawiono zmiany dotyczące wypłacanych rent z tytułu niezdolności do pracy, w tym rent po raz pierwszy przyznanych oraz tendencje w orzecznictwie lekarskim dla celów rentowych.

Szczególną uwagę zwrócono na strukturę rent oraz orzeczeń lekarskich według stopni niezdolności do pracy i okresu ich ważności oraz na wiek i staż pracy osób wchodzących do systemu rentowego

Wstęp

Celem niniejszego opracowania jest scharakteryzowanie systemu rent z tytułu niezdolności do pracy wypłacanych z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych.

Na podstawie danych statystycznych ZUS przedstawiono zmiany dotyczące wypłacanych rent, w tym rent po raz pierwszy przyznanych w latach 1996-2002, oraz tendencje w orzecznictwie lekarskim dla celów rentowych w latach 1999-2002. Wykorzystano też informacje ZUS za okres I-III kwartał 2003 r. dotyczące rent i orzecznictwa. Szczególną uwagę zwrócono na strukturę rent oraz orzeczeń lekarskich pod względem stopni niezdolności do pracy i okresu ich ważności oraz wiek i staż pracy osób wchodzących do systemu rentowego. Dla lepszego rozumienia danych statystycznych przypomniano ogólne zasady orzecznictwa o niezdolności do pracy przed i po jego reformie w 1997 r.

I. Ogólne zasady orzecznictwa o niezdolności do pracy

W Polsce do końca sierpnia 1997 r. obowiązywały przepisy, na podstawie których przyznawane były renty inwalidzkie ze względu na stan inwalidztwa, definiowany jako „częściowa lub całkowita niezdolność do wykonywania zatrudnienia z powodu stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu”. Definicja ta zawierała dwa elementy: biologiczny (naruszenie sprawności organizmu) i ekonomiczny (niezdolność do wykonywania zatrudnienia).

Inwalidztwo było stopniowalne:

- I grupa inwalidztwa oznaczała całkowitą niezdolność do wykonywania jakiegokolwiek zatrudnienia i niemożność samodzielnej egzystencji;
- II grupa inwalidztwa oznaczała całkowitą niezdolność do wykonywania jakiegokolwiek zatrudnienia;
- III grupa inwalidztwa oznaczała częściową niezdolność do zatrudnienia.

Inwalidztwo I i II grupy było przyznawane także osobom, które zachowały zdolność do pracy w warunkach specjalnie stworzonych lub na specjalnych stanowiskach pracy.

W świetle obowiązujących wówczas przepisów nie istniały zasadnicze różnice w stopniu niezdolności do pracy pomiędzy inwalidztwem I, II i III grupy – wszystkie grupy oznaczały faktycznie ograniczenie zdolności do pracy, przy czym w przypadku I i II grupy ocena zdolności do pracy dotyczyła jakiegokolwiek zatrudnienia, zaś przy grupie III brano pod uwagę dotychczasowe zatrudnienie.

Grupy inwalidzkie były przyznawane na stałe lub na czas określony.

Ustawą z dnia 28 czerwca 1996 r. o zmianie niektórych ustaw o zaopatrzeniu emerytalnym i o ubezpieczeniu społecznym (Dz. U. Nr 100, poz. 461) dokonano zmian w zasadach i trybie orzekania o niezdolności do pracy, polegających na:

- zastąpieniu pojęcia inwalidztwo pojęciem niezdolność do pracy,
- wprowadzeniu w miejsce renty inwalidzkiej – renty z tytułu niezdolności do pracy,
- zastąpieniu przeprowadzanych z urzędu badań kontrolnych stanu inwalidztwa – orzekaniem o trwałej lub okresowej niezdolności do pracy,
- zastąpieniu komisyjnego orzekania w dwóch instancjach – orzekaniem jednoosobowym i jednoinstancyjnym.

Ponadto wprowadzono nowe świadczenie – rentę szkoleniową oraz dokonano podziału na orzecznictwo o niezdolności do pracy dla celów rentowych i orzecznictwo o stopniu niepełnosprawności.

Zasadniczym celem reformy było przywrócenie rencie z tytułu niezdolności do pracy charakteru świadczenia z ubezpieczenia społecznego przyznawanego w razie spełnienia się ryzyka utraty zdolności do utrzymywania się z pracy zarobkowej. Ograniczony został wpływ czynnika biologicznego (stanu zdrowia) na ocenę niezdolności do pracy i jego stopnia.

Według obowiązujących od 1 września 1997 r. przepisów niezdolna do pracy jest osoba, która całkowicie lub częściowo utraciła zdolność do pracy zarobkowej z powodu naruszenia sprawności organizmu i nie rokuje odzyskania tej zdolności po przekwalifikowaniu.

Osobę, która utraciła zdolność do wykonywania jakiejkolwiek pracy uważa się za całkowicie niezdolną do pracy, zaś osobę, która utraciła w znacznym stopniu zdolność do pracy zgodnej z poziomem posiadanych kwalifikacji, uważa się za częściowo niezdolną do pracy.

W przypadku naruszenia sprawności organizmu w stopniu powodującym konieczność stałej lub długotrwałej opieki i pomocy innej osoby w zaspokajaniu podstawowych potrzeb życiowych orzekana jest niezdolność do pracy i samodzielnej egzystencji.

Przy ocenie niezdolności do pracy zarobkowej bierze się pod uwagę łącznie:

1) charakter i przebieg procesów chorobowych oraz ich wpływ na stan czynnościowy organizmu,

2) sprawność psychofizyczną organizmu oraz stopień przystosowania ubytków anatomicznych, kalectwa, skutków choroby,

3) posiadane kwalifikacje, wiek, zawód, wykonywane czynności i warunki pracy oraz możliwości dalszego wykonywania pracy zarobkowej,

4) możliwość przywrócenia zdolności do pracy przez leczenie i rehabilitację lub przekwalifikowanie zawodowe.

Z tytułu orzeczonej niezdolności przyznawane są renty stałe i okresowe, gdy niezdolność do pracy całkowita lub częściowa, została uznana przez lekarza orzecznika za stałą lub okresową.

Jeśli osoba ubiegająca się o rentę trwale utraciła zdolność do pracy w dotychczasowym zawodzie i może odzyskać zdolność do pracy po przekwalifikowaniu, przyznawana jest renta szkoleniowa. Lekarz orzecznik może orzec też o okolicznościach uzasadniających przyznanie świadczenia rehabilitacyjnego, jeżeli osoba ubiegająca się o rentę z tytułu niezdolności do pracy spełnia warunki wymagane do uzyskania świadczenia rehabilitacyjnego zgodnie z przepisami o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa.

Dla uzyskania prawa do renty z tytułu niezdolności do pracy wymagany jest minimalny staż ubezpieczeniowy (okres składkowy i nieskładkowy) w wymiarze:

– 1 roku, jeśli niezdolność powstała przed ukończeniem 20 lat,

– 2 lat, jeśli niezdolność powstała w wieku od 20 do 22 lat,

– 3 lat, jeśli niezdolność powstała w wieku od 22 do 25 lat,

– 4 lat, jeśli niezdolność powstała w wieku od 25 do 30 lat,

– 5 lat, jeśli niezdolność powstała w wieku powyżej 30 lat.

Wysokość renty z tytułu całkowitej niezdolności do pracy obliczana jest w następujący sposób:

– 24% kwoty bazowej,

– 1,3% podstawy wymiaru za każdy rok okresów składkowych,

– 0,7% podstawy wymiaru za każdy rok okresów nieskładkowych,

– 0,7% podstawy wymiaru za każdy rok okresu brakującego do pełnych 25 lat stażu, przypadających od dnia zgłoszenia wniosku o rentę do dnia ukończenia przez wnioskodawcę 60 lat (tzw. staż hipotetyczny).

Renta z tytułu częściowej niezdolności do pracy wynosi 75% renty z tytułu całkowitej niezdolności do pracy.

II. Renty z tytułu niezdolności do pracy

W latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku przeciętna miesięczna liczba osób pobierających renty z tytułu niezdolności do pracy wzrastała do 1999 r., szczególnie dynamicznie w latach 1991 – 1992 (tabela1).

Tabela 1. Liczba *) osób pobierających renty z tytułu niezdolności do pracy w latach 1990-2002

Liczba	Liczba osób pobierających renty z tytułu niezdolności do pracy		
	w tys.	1990=100	% ogółu emerytów i rencistów
1990	2 160	100,0	36,7
1991	2 289	106,0	35,2
1992	2 402	111,2	35,1
1993	2 463	114,0	35,0
1994	2 538	117,5	35,2
1995	2 602	120,5	37,4
1996	2 644	122,4	37,2
1997	2 677	123,9	38,0
1998	2 702	125,1	37,6
1999	2 704	125,2	37,4
2000	2 640	122,2	36,6
2001	2 526	116,9	35,3
2002	2 400	111,1	33,7

*) Przepiętna miesięczna liczba świadczeniobiorców bez osób, które mają także prawo do świadczenia rolniczego.
Źródło: *Ważniejsze informacje z zakresu ubezpieczeń społecznych (Fundusz Ubezpieczeń Społecznych) 2002 r.*, ZUS, Warszawa kwiecień 2003.

Ze względu na stosowaną wówczas politykę zwalczania bezrobocia m.in. poprzez ułatwione przechodzenie na emerytury i renty, liczba rencistów w okresie 1990-1999 zwiększyła się o 544 tys. Wzrastał też udział tych osób w ogólnej liczbie świadczeniobiorców pobierających emerytury, renty z tytułu niezdolności do pracy i renty rodzinne (do 38% w 1997 r.).

Tabela 2. Struktura wypłacanych rent z tytułu niezdolności do pracy według stopnia niezdolności w latach 1995-2002

Lata	Renty z tytułu niezdolności do pracy:			
	Ogółem	całkowitej i samodzielnej egzystencji	całkowitej	częściowej
		w odsetkach		
1995	100,0	11,4	41,5	47,1
1996	100,0	12,0	41,3	46,7
1997	100,0	12,7	41,5	45,8
1998	100,0	12,9	40,9	46,2
1999	100,0	12,8	39,1	48,1
2000	100,0	12,7	37,2	50,1
2001	100,0	12,9	36,0	51,1
2002	100,0	13,0	35,1	51,9

Źródło: *Ważniejsze informacje z zakresu ubezpieczeń społecznych (Fundusz Ubezpieczeń Społecznych) 2002 r.*, ZUS, Warszawa kwiecień 2003.

Od 2000 r. następował systematyczny spadek osób pobierających renty z tytułu niezdolności do pracy – w okresie 1999-2002 liczba rencistów spadła o 304 tys. Dane ZUS za I-III kwartał 2003 r. wskazują na dalszy spadek liczby wypłacanych rent – w okresie tym

świadczenia wypłacano przeciętnie miesięcznie 2,3 mln rencistów, a wydatki wyniosły 17 745,5 mln zł.

W rentach wypłacanych w latach 1995-2002 przeważały renty z tytułu częściowej niezdolności do pracy (tabela 2).

Widoczne są jednak wyraźne zmiany w strukturze rent: zmniejszeniu uległ udział rent z tytułu całkowitej niezdolności do pracy (z 41,5% do 35,1%) na rzecz wzrostu udziału rent z tytułu częściowej niezdolności do pracy (z 47,1% do 51,9%) i rent przyznawanych w przypadku całkowitej niezdolności do pracy i samodzielnej egzystencji (z 11,4% do 13,0%).

Tendencje w zakresie okresu ważności orzeczenia, na podstawie którego wypłacane są renty stałe lub okresowe, pokazuje tabela 3. Relacje pomiędzy wypłacanymi rentami stałymi i okresowymi ogółem nie uległy w latach 1995-2002 znaczącej zmianie (różnica w granicach 1 punktu procentowego). Renty stałe zdecydowanie przeważały wśród rent z tytułu całkowitej niezdolności do pracy i samodzielnej egzystencji oraz rent z tytułu całkowitej niezdolności do pracy, a wśród rent z tytułu częściowej niezdolności do pracy od 1999 r. ponad połowę stanowiły renty okresowe.

Tabela 3. **Struktura wypłacanych rent z tytułu niezdolności do pracy według okresu ważności orzeczenia w latach 1995-2002**

Lata	Renty z tytułu niezdolności do pracy:							
	Ogółem		całkowitej i samodzielnej egzystencji		całkowitej		częściowej	
	stałe	okresowe	stałe	okresowe	stałe	okresowe	Stale	okresowe
	w odsetkach							
1995	60,6	39,4	84,3	15,7	67,6	32,4	48,4	51,6
1996	60,8	39,2	84,1	15,9	67,0	33,0	49,1	50,9
1997	64,2	35,8	84,6	15,4	68,5	31,5	54,8	45,2
1998	65,2	34,8	85,9	14,1	70,0	30,0	55,5	44,5
1999	60,2	39,8	85,2	14,8	69,1	30,9	47,0	53,0
2000	58,3	41,7	82,8	17,2	68,3	31,7	45,0	55,0
2001	59,5	40,5	82,3	17,7	70,0	30,0	46,5	53,5
2002	59,7	40,3	81,8	18,2	70,7	29,3	46,9	53,1

Źródło: Dane ZUS za lata 1995-2002.

W przypadku rent z tytułu całkowitej niezdolności do pracy i samodzielnej egzystencji wzrósł udział rent okresowych i tendencja ta zaznaczyła się szczególnie w latach 2000-2002, natomiast odwrotna tendencja jest widoczna przy rentach z tytułu całkowitej niezdolności do pracy. Przeciętny wiek osób pobierających renty wzrósł z 54,0 lat do 56,6 lat, zaś przeciętny staż pracy z 21,0 lat do 21,9 lat (tabela 4). Mężczyźni-renciści charakteryzują się niższym przeciętnym wiekiem i dłuższym stażem pracy niż kobiety pobierające renty.

Istotnym czynnikiem, mającym wpływ na liczbę wypłacanych rent i wydatków na nie, jest przeciętny okres pobierania świadczenia, wynikający m.in. z okresu ważności orzeczeń o przyznaniu rent.

Badania przeprowadzone w 2000 r. wskazały, że wskaźnik ten wynosił 9 lat i 10 miesięcy. Okres pobierania renty z tytułu niezdolności do pracy zróżnicowany jest ze względu na płeć: dla mężczyzn jest to 9 lat i 7 miesięcy, a dla kobiet – 10 lat i 1 miesiąc. Okres pobierania renty różnicuje także przyczyna zaprzestania wypłaty: z powodu zgonu renta była przeciętnie wypłacana przez 14 lat i 9 miesięcy, a z powodu wygaśnięcia uprawnień – 4 lata i 9 miesięcy (mężczyźni odpowiednio: 13 lat i 6 miesięcy oraz 4 lata i 6 miesięcy; kobiety: 17 lat i 5 miesięcy oraz 5 lat i 1 miesiąc).

Tabela 4. **Struktura osób pobierających renty z tytułu niezdolności do pracy według płci, średniego wieku i stażu *)**

Lata	Ogółem		Mężczyźni		Kobiety	
	wiek	staż	wiek	staż	wiek	staż
	w latach					
1995	54,0	21,0	54,0	24,0	55,0	19,0
1996	54,0	21,4	53,6	23,6	54,4	18,7
1997	53,9	21,4	53,6	23,6	54,3	18,8
1998	54,2	21,7	53,9	23,8	54,6	19,1
1999	55,0	21,8	54,7	23,7	55,4	19,2
2000	55,5	21,9	55,2	24,0	55,9	19,3
2001	56,1	21,9	55,7	23,9	56,6	19,2
2002	56,6	21,9	56,2	24,0	57,1	19,2

*) bez stażu hipotetycznego. Źródło: Dane ZUS za lata 1995-2002.

W tabeli 5 pokazana jest szczegółowa struktura świadczeń emerytalno-rentowych według okresu ich pobierania w 2000 r. Renty z tytułu niezdolności do pracy w porównaniu do emerytur i rent rodzinnych są wypłacane przez najkrótszy okres.

W 2000 r. można było wyróżnić trzy grupy rencistów: pobierających renty przez okres krótszy niż 6 lat (45,8%), pobierających renty przez okres od 6 do 10 lat (23,4%) oraz pobierających renty powyżej 10 lat (30,8%).

Tabela 5. **Struktura emerytur i rent według okresu ich pobierania *)**

Okres pobierania świadczenia	Ogółem	Emerytury	Renty z tytułu niezdolności do pracy	Renty rodzinne
	w odsetkach			
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
poniżej 6 lat	28,4	9,7	45,8	19,1
6 - 10	21,2	21,1	23,4	16,2
11 - 15	11,1	14,2	8,2	12,7
16 - 20	16,8	28,6	8,8	15,5
21 - 25	10,9	15,4	6,4	13,8
26 lat i więcej	11,6	11,0	7,4	22,7

*) Według badania przeprowadzonego w 2000 r. Źródło: Ważniejsze informacje z zakresu ubezpieczeń społecznych (Fundusz Ubezpieczeń Społecznych) 2002 r., ZUS, Warszawa kwiecień 2003.

Nowoprzyznane renty z tytułu niezdolności do pracy

Największe natężenie wchodzenia do systemu rentowego miało miejsce w latach 1990-1992: w 1991 r. renty przyznano po raz pierwszy aż 319,0 tys. osobom. Jak pokazują dane w tabeli 6 w latach 1996-1999 liczba nowych rent była ustabilizowana na poziomie ok. 150 tys. Od 2000 r. następuje wyraźny spadek liczby wypłacanych po raz pierwszy rent i w 2002 r. renty nowe stanowiły mniej niż połowę rent przyznanych w 1999 r. W związku z tym zmieniła się relacja rent nowoprzyznaczonych do ogólnej liczby rent: wskaźnik ten w 1990 r. wynosił 11,1, w 1995 r. – 6,6, w 2000 r. – 3,9, a w 2002 r. – 3,0.

W okresie 1996-2002 struktura rent przyznanych po raz pierwszy według stopnia niezdolności do pracy uległa istotnym zmianom (tabela 7).

Tabela 6. Liczba i dynamika świadczeniobiorców, którym przyznano renty z tytułu niezdolności do pracy w latach 1996-2002

Lata	Liczba świadczeniobiorców w tys.	Dynamika, rok poprzedni =100
1996	151,6	89,0
1997	154,9	102,2
1998	141,1	91,1
1999	152,8	108,3
2000	102,4	67,0
2001	85,9	83,9
2002	71,2	82,9

Źródło: Ważniejsze informacje z zakresu ubezpieczeń społecznych (Fundusz Ubezpieczeń Społecznych) 2002 r., ZUS, Warszawa kwiecień 2003.

Tabela 7. Struktura rent z tytułu niezdolności do pracy przyznanych w latach 1996-2002 według stopnia niezdolności do pracy

Lata	Renty z tytułu niezdolności do pracy:			
	Ogółem	całkowitej i samodzielnej egzystencji	całkowitej	częściowej
		w odsetkach		
1996	100,0	4,5	35,5	60,0
1997	100,0	4,4	36,4	59,2
1998	100,0	4,7	27,3	68,0
1999	100,0	4,2	24,0	71,8
2000	100,0	6,2	27,0	66,8
2001	100,0	7,3	28,4	64,3
2002	100,0	7,3	29,0	63,7

Źródło: Ważniejsze informacje z zakresu ubezpieczeń społecznych (Fundusz Ubezpieczeń Społecznych) 2002 r., ZUS, Warszawa kwiecień 2003.

Wzrósł udział rent z tytułu całkowitej niezdolności do pracy i samodzielnej egzystencji oraz częściowej niezdolności do pracy kosztem udziału rent z tytułu całkowitej niezdolności do pracy. Renty z tytułu częściowej niezdolności do pracy wyraźniej dominują wśród rent nowoprzyznanych niż w ogóle wypłacanych rent (zob. tabela 2).

W latach 1996-2002 przeciętny staż pracy osób, którym przyznano renty z tytułu niezdolności do pracy wzrósł z 23,0 lat do 24,4 lat, a wiek z 46,0 lat do 46,6 lat, ale wskaźniki te charakteryzuje duża zmienność (tabela 8).

Tabela 8. Struktura osób, którym przyznano renty z tytułu niezdolności do pracy w latach 1995-2002 według płci, średniego wieku i stażu *)

Lata	Ogółem		Mężczyźni		Kobiety	
	wiek	staż	wiek	staż	wiek	staż
	w latach					
1996	45,4	23,3	46,0	24,7	44,6	21,3
1997	45,4	23,0	45,9	24,5	44,7	21,2
1998	47,1	23,7	47,2	25,1	47,1	21,8
1999	46,9	24,2	47,3	25,6	46,2	22,1
2000	46,6	24,0	47,1	25,5	45,8	21,8
2001	46,7	24,1	47,3	25,6	45,8	21,7
2002	46,8	24,4	47,4	25,8	45,9	21,8

*) bez stażu hipotetycznego. Źródło: Dane ZUS za lata 1995-2002.

Podobna tendencja widoczna jest wśród mężczyzn i kobiet. W 2002 r. mężczyzna wchodził do systemu emerytalnego przeciętnie w wieku 47,4 lat po przepracowaniu 25,8 lat, a kobieta w wieku 45,9 lat ze stażem pracy 21,8 lat.

W strukturze wieku rencistów, którym przyznano renty z tytułu niezdolności do pracy w 2002 r. było 18,3% osób w wieku poniżej 40 lat (mężczyźni – 18,5%, kobiety – 18,3%). Wśród nowych rencistów wyraźnie dominują osoby w wieku 40-54 lata, wśród mężczyzn także osoby w wieku 55-59 lat. Staż pracy 25 lat i więcej posiadało ogółem 56,4 % nowych rencistów: 63,1% mężczyzn i 44,7% kobiet.

III. Orzecznictwo lekarskie w sprawach rentowych

W latach 1995-2002 liczba orzeczeń w sprawach rentowych ogółem nie uległa istotnym zmianom: każdego roku (z wyjątkiem 1996 r.), przeciętnie wydawano ponad 800 tys. orzeczeń (tabela 9).

Tabela 9. Liczba orzeczeń pierwszorazowych i ponownych wydanych w sprawach rentowych

Lata	Liczba orzeczeń w tys.			
	Ogółem	Pierwszorazowe		Ponowne
		Ogółem *)	ustalające niezdolność do pracy	
1995	831,4	304,1	226,2	527,3
1996	794,1	275,7	205,5	518,4
1997	822,3	287,1	214,8	535,2
1998	888,2	317,8	218,6	570,4
1999	855,4	276,3	165,9	579,1
2000	845,9	187,9	107,1	658,0
2001	818,5	161,0	85,7	657,5
2002	831,0	149,3	78,0	681,7

*) Orzeczenia ustalające niezdolność do pracy oraz orzeczenia ustalające uprawnienia do świadczenia rehabilitacyjnego i konieczności przekwalifikowania zawodowego oraz brak niezdolności do pracy. Źródło: Dane ZUS za lata 1995-2002.

Wyraźna jest tendencja spadku liczby orzeczeń pierwszorazowych i wzrost liczby orzeczeń ponownych. Uległa więc zmianie struktura orzeczeń: w 1995 r. orzeczenia ponowne stanowiły 63,4% wszystkich orzeczeń, a w 2002 r. już 82,0%. Wśród orzeczeń pierwszorazowych spada liczba orzeczeń ustalających stopień niezdolności do pracy i prawo do renty tytułu niezdolności do pracy. Tendencje te potwierdzają dane za I-III kwartał 2003 r. W okresie tym wydano ogółem 599,6 tys. orzeczeń, w tym 112,7 tys. pierwszorazowych i 486,9 tys. ponownych. Niezdolność do pracy po raz pierwszy ustalono w stosunku do 57,3 tys. osób.

Orzeczenia pierwszorazowe w latach 1999-2002

Osoby ubiegające się o ustalenie niezdolności do pracy mogą uzyskać orzeczenie o niezdolności do pracy, które uprawnia do: renty z tytułu niezdolności do pracy, renty szkoleniowej lub świadczenia rehabilitacyjnego oraz orzeczenie o braku niezdolności do pracy oznaczające brak przyznania prawa do świadczeń. W tabeli 10 uwzględniono orzeczenia ustalające niezdolność do pracy z wyłączeniem innych orzeczeń wydawanych w celach rentowych tj. uprawniających do renty szkoleniowej i świadczenia rehabilitacyjnego. Osoby pobierające świadczenie rehabilitacyjne nie wchodzi do systemu rentowego, a renty szkoleniowe przyznawane są bardzo małej liczbie osób – np. w 2002 r. celowość przekwalifikowania zawodowego orzeczonego w przypadku 349 osób.

Tabela 10. **Orzeczenia pierwszorazowe ustalające niezdolność do pracy według stopnia niezdolności *)**

Wyszczególnienie	1999		2000		2001		2002	
	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
Orzeczenia ogółem, z tego ustalające:	239,8	100,0	159,3	100,0	134,6	100,0	120,8	100,0
całkowitą niezdolność do pracy i samodzielnej egzystencji	9,3	3,9	9,3	5,8	9,0	6,7	9,1	7,6
całkowitą niezdolność do pracy	40,0	16,7	29,1	18,3	24,9	18,5	24,1	19,9
częściową niezdolność do pracy	111,1	46,3	66,3	41,6	50,5	37,5	44,8	37,1
brak niezdolności do pracy	73,8	30,8	52,3	32,8	48,8	36,3	42,7	35,4

*) Bez orzeczeń ustalających uprawnienia do świadczenia rehabilitacyjnego i konieczności przekwalifikowania zawodowego.
Źródło: Dane ZUS dotyczące orzecznictwa lekarskiego o niezdolności do pracy za lata 1999-2002.

W strukturze orzecznictwa pierwszorazowego z lat 1999-2002 widoczne są następujące tendencje:

- wzrost udziału orzeczeń o braku niezdolności do pracy (z 30,8% do 35,4%);
- wzrost udziału orzeczeń ustalających całkowitą niezdolność do pracy i samodzielnej egzystencji (z 3,9% do 7,6%) oraz orzeczeń ustalających całkowitą niezdolność do pracy (z 16,7% do 19,9%);
- spadek udziału orzeczeń ustalających częściową niezdolność do pracy (z 46,3% do 37,1%).

Struktura orzeczeń pierwszorazowych za okres I-III 2003 r. przedstawia się podobnie:

- całkowita niezdolność do pracy i samodzielnej egzystencji – 7,5%
- całkowita niezdolność do pracy – 19,8%
- częściowa niezdolność do pracy – 35,9%
- brak niezdolności do pracy – 36,8%.

W orzeczeniach ustalających niezdolność do pracy coraz bardziej dominowały orzeczenia ustalające niezdolności do pracy na okres do 12 miesięcy (tabela 11). W 2002 r. ogółem stanowiły one ponad 52% wszystkich orzeczeń. Bardzo mały był udział orzeczeń ważnych przez okres 37 miesięcy i więcej. Spadał udział orzeczeń na okres bezterminowy z 20,5% do 13,7%, natomiast stabilny był udział orzeczeń na okres 13-24 miesięcy.

Podobne tendencje w orzecznictwie występują niezależnie od stopnia niezdolności do pracy. Wyraźnie zaznaczyły się w 2000 r.

Ze struktury orzeczeń według okresu ważności wydanych w 2002 r. wynika, że po upływie tego okresu do ponownego orzecznictwa będzie kwalifikować się:

- 70,1% rencistów z całkowitą niezdolnością do pracy i do samodzielnej egzystencji;
- 85,6% rencistów z całkowitą niezdolnością do pracy;
- 89,8% rencistów z częściową niezdolnością do pracy.

Orzeczenia pierwszorazowe dotyczą przede wszystkim mężczyzn: stanowią one około 60% orzeczeń (tabela 12).

Natężenie powstawania „inwalidztwa prawnego”, mierzone liczbą orzeczeń stwierdzających po raz pierwszy niezdolność do pracy na 100 tys. pracujących pokazuje tabela 13.

Tabela 11. **Struktura orzeczeń pierwszorazowych ustalających niezdolność do pracy dla celów rentowych*) według przewidywanego okresu trwania niezdolności w latach 1999-2002**

Okres ważności	Ogółem	Orzeczenia ustalające:		
		całkowitą niezdolność do pracy i samodzielnej egzystencji	całkowitą niezdolność do pracy	częściową niezdolność do pracy
		w odsetkach		
Ogółem				
1999	100,0	100,0	100,0	100,0
2000	100,0	100,0	100,0	100,0
2001	100,0	100,0	100,0	100,0
2002	100,0	100,0	100,0	100,0
z tego wydane na okres:				
do 12 miesięcy				
1999	32,8	38,0	35,3	31,5
2000	45,3	47,1	46,6	44,5
2001	52,4	48,9	50,2	54,2
2002	52,3	46,0	48,4	55,6
13-24 miesięcy				
1999	27,2	17,6	25,2	28,7
2000	26,3	18,6	26,1	27,4
2001	26,0	18,7	27,2	26,8
2002	26,7	18,2	28,1	27,7
25-36 miesięcy				
1999	18,7	8,1	16,8	20,4
2000	11,7	6,0	11,4	12,7
2001	7,7	6,3	8,6	7,4
2002	6,8	6,1	8,4	6,2
37 miesięcy i więcej				
1999	0,8	0,6	0,9	0,7
2000	0,4	0,4	0,5	0,4
2001	0,4	0,6	0,5	0,3
2002	0,5	0,5	0,7	0,3
bezterminowo				
1999	20,5	35,7	21,8	18,7
2000	16,3	27,9	15,4	15,0
2001	13,5	25,5	13,5	11,3
2002	13,7	29,9	14,4	10,2

*) Bez orzeczeń ustalających uprawnienia do świadczenia rehabilitacyjnego i konieczności przekwalifikowania zawodowego.
Źródło: Dane ZUS dotyczące orzecznictwa lekarskiego o niezdolności do pracy za lata 1999-2002.

Tabela 12. **Struktura orzeczeń pierwszorazowych *) według płci w latach 1999-2002**

Lata	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
	w odsetkach		
1999	100,0	57,0	43,0
2000	100,0	57,3	42,7
2001	100,0	58,0	42,0
2002	100,0	59,7	40,3

*) Bez orzeczeń ustalających uprawnienia do świadczenia rehabilitacyjnego i konieczności przekwalifikowania zawodowego.
Źródło: Dane ZUS dotyczące orzecznictwa lekarskiego o niezdolności do pracy za lata 1999-2002.

Tabela 13. **Orzeczenia stwierdzające po raz pierwszy niezdolność do pracy na 100 tys. pracujących *)**

Lata	Ogółem	Całkowita niezdolność do pracy i samodzielnej egzystencji	Całkowita niezdolność do pracy	Częściowa niezdolność do pracy
1993	2 093	98	634	1 361
1994	2 251	112	663	1 476
1995	2 019	107	625	1 287
1996	1 828	105	600	1 123
1997	1 882	109	640	1 133
1998	1 842	106	534	1 202
1999	1 400	82	349	969
2000	922	83	255	584
2001	777	83	228	466
2002	716	84	221	411

*) Liczba orzeczeń stwierdzających niezdolność do pracy bez rolników indywidualnych w przeliczeniu na 100 tys. pracujących poza rolnictwem indywidualnym. Źródło: Ważniejsze informacje z zakresu ubezpieczeń społecznych (Fundusz Ubezpieczeń Społecznych) 2002 r., ZUS, Warszawa kwiecień 2003.

W latach 1993-2002 wskaźnik „inwalidztwa prawnego” systematycznie spadał: od swojej szczytowej wielkości w 1994 r. obniżył się trzykrotnie. Stabilny jest tylko w przypadku orzeczeń o całkowitej niezdolności do pracy i samodzielnej egzystencji.

Orzeczenia ponowne

Orzeczenia ponowne dotyczą osób pobierających renty z tytułu niezdolności do pracy na czas określony, które po upływie okresu ważności orzeczenia starają się o dalsze pobierania świadczenia. W strukturze orzeczeń ponownych największy udział mają orzeczenia o częściowej niezdolności do pracy (tabela 14). W latach 1999-2002 ich udział wzrósł o 5,1 punktu procentowego do poziomu 59,5%.

Tabela 14. **Orzeczenia ponowne *) wydane dla celów rentowych według stopnia niezdolności do pracy**

Orzeczenia	1999		2000		2001		2002	
	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
Orzeczenia ogółem, z tego ustalające:	568,6	100,0	644,5	100,0	643,2	100,0	665,8	100,0
całkowitą niezdolność do pracy i samodzielnej egzystencji	43,4	7,6	48,3	7,5	49,8	7,5	50,5	7,6
całkowitą niezdolność do pracy	155,3	27,3	115,2	23,3	130,7	20,3	131,1	19,7
częściową niezdolność do pracy	308,9	54,4	356,1	55,3	365,3	56,8	395,9	59,4
brak niezdolności do pracy	60,9	10,7	88,4	13,7	98,8	15,4	88,4	13,3

*) Bez orzeczeń ustalających uprawnienia do świadczenia rehabilitacyjnego i konieczności przekwalifikowania zawodowego. Źródło: Dane ZUS dotyczące orzecznictwa lekarskiego o niezdolności do pracy za lata 1999-2002.

Wzrósł udział orzeczeń o braku niezdolności do pracy, ale najwięcej takich orzeczeń było w 2001 r., w wyniku których 15,4% osób wyszło z systemu rent.

Orzeczenia o całkowitej niezdolności do pracy i samodzielnej egzystencji charakteryzują stabilność na poziomie około 7,5% ogółu orzeczeń. Znacząco obniżył się udział orzeczeń o całkowitej niezdolności do pracy z 27,3% do 19,7%.

W okresie I-III kwartału 2003 r. struktura orzeczeń ponownych przedstawia się następująco:

- całkowita niezdolność do pracy i samodzielnej egzystencji – 8,2%,
- całkowita niezdolność do pracy – 20,0%,

- częściowa niezdolność do pracy – 59,8%,
- brak niezdolności do pracy – 12,0%.

Interesujących danych dostarcza tabela 15, która pokazuje, jakim zmianom w wyniku orzeczeń ponownych uległ stopień niezdolności do pracy.

Tabela 15. **Orzeczenia ponowne ustalające zmiany stopnia niezdolność do pracy osób badanych w latach 1999-2000**

Orzeczenia	1999		2000		2001		2002	
	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
Orzeczenia ogółem, z tego ustalające:	579,1	100,0	658,0	100,0	657,5	100,0	681,7	100,0
pozostanie w tym samym stopniu niezdolności	380,2	65,7	416,2	63,3	415,5	63,2	453,0	66,4
podwyższenie stopnia niezdolności	73,0	12,6	72,1	11,0	69,2	10,5	72,8	10,7
obniżenie stopnia niezdolności	54,5	9,4	67,8	10,3	59,6	9,1	51,6	7,6
brak niezdolności	60,9	10,5	88,4	13,4	98,8	15,0	88,4	13,0
inne *)	10,5	1,8	13,5	2,0	14,3	2,3	15,9	2,3

*) Orzeczenia ustalające uprawnienia do świadczenia rehabilitacyjnego i konieczności przekwalifikowania zawodowego.
Źródło: Dane ZUS dotyczące orzecznictwa lekarskiego o niezdolności do pracy za lata 1999-2002.

Najczęściej lekarze orzecznicy wydawali orzeczenia, w wyniku których osobom ubiegającym się o dalsze pobieranie świadczeń, stopień niezdolności do pracy nie ulegał zmianie. Takie orzeczenia stanowiły w latach 1999-2002 ponad 60% wszystkich orzeczeń.

Następne grupy orzeczeń według ich udziału w strukturze to: orzeczenia o braku niezdolności do pracy, orzeczenia podwyższające stopień niezdolności do pracy, orzeczenia obniżające stopień niezdolności oraz orzeczenia ustalające uprawnienia do świadczenia rehabilitacyjnego i konieczności przekwalifikowania zawodowego.

Analiza orzeczeń ponownych pod względem przewidywanego okresu trwania niezdolności do pracy pokazuje, że wzrastał udział orzeczeń o okresie ważności do 24 miesięcy (tabela 16).

W 2000 r. takie orzeczenia stanowiły 61,3% wszystkich orzeczeń, a w 2002 r. – 72,6%. Spadał udział orzeczeń z okresem ważności 25-36 miesięcy (z 16,4% do 11,8%) oraz orzeczeń bezterminowych (z 21,8% do 14,8%). Orzeczenia ustalające okres ważności na 37 miesięcy i więcej miały charakter marginalny.

Bardzo wyraźny jest spadek udziału orzeczeń bezterminowych w przypadku ustalenia całkowitej niezdolności do pracy i samodzielnej egzystencji: z 32,0% do 23,3%, natomiast wzrost udziału orzeczeń z okresem ważności do 12 miesięcy największy był w przypadku częściowej niezdolności do pracy: z 32,6% do 41,9%.

W wyniku orzeczeń z 2002 r. kolejnym badaniom po upływie okresu ważności orzeczenia będzie musiało poddać się:

- 76,7% rencistów z całkowitą niezdolnością do pracy i do samodzielnej egzystencji;
- 79,3% rencistów z całkowitą niezdolnością do pracy;
- 88,2% rencistów z częściową niezdolnością do pracy.

Mężczyźni wyraźnie przeważają wśród rencistów z ponownymi orzeczeniami (tabela 17).

Tabela 16. **Struktura orzeczeń ponownych ustalających niezdolność do pracy dla celów rentowych według przewidywanego okresu trwania niezdolności w latach 2000-2002**

Okres ważności	Ogółem	Orzeczenia ustalające:		
		całkowitą niezdolność do pracy i samodzielnej egzystencji	całkowitą niezdolność do pracy	częściową niezdolność do pracy
		w odsetkach		
Ogółem				
2000	100,0	100,0	100,0	100,0
2001	100,0	100,0	100,0	100,0
2002 z tego wydane na okres:	100,0	100,0	100,0	100,0
do 12 miesięcy				
2000	31,0	33,6	24,1	32,6
2001	40,1	39,3	30,1	43,5
2002	38,8	37,4	29,9	41,9
13-24 miesięcy				
2000	30,3	22,6	28,5	32,2
2001	32,0	24,6	32,0	33,0
2002	33,8	26,7	33,7	34,8
25-36 miesięcy				
2000	16,4	11,3	18,9	16,1
2001	12,1	10,9	14,7	11,2
2002	11,8	11,4	14,6	10,9
37 miesięcy i więcej				
2000	0,5	0,5	0,6	0,4
2001	0,5	0,7	0,7	0,4
2002	0,8	1,1	1,1	0,6
bezterminowo				
2000	21,8	32,0	27,9	17,8
2001	15,3	24,5	21,7	11,9
2002	14,8	23,3	20,7	11,8

*) Bez orzeczeń ustalających uprawnienia do świadczenia rehabilitacyjnego i konieczności przekwalifikowania zawodowego.
Źródło: Dane ZUS dotyczące orzecznictwa lekarskiego o niezdolności do pracy za lata 1999-2002.

Tabela 17. **Struktura orzeczeń ponownych *) według płci w latach 1999-2002**

Lata	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
	w odsetkach		
1999	100,0	57,8	42,2
2000	100,0	57,3	42,7
2001	100,0	57,4	42,6
2002	100,0	57,9	42,1

*) Bez orzeczeń ustalających uprawnienia do świadczenia rehabilitacyjnego i konieczności przekwalifikowania zawodowego.
Źródło: Dane ZUS dotyczące orzecznictwa lekarskiego o niezdolności do pracy za lata 1999-2002.

Podsumowanie

1. Obciążenie systemu rentowego wynika z masowego przechodzenia na renty inwalidzkie w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych jako ucieczki przed bezrobociem. Przepisy przyznawania rent obowiązujące od 1 września 1997 r. zaczęły w widoczny sposób uszczelniać system od 2000 r.

2. Od 2000 r. spada przeciętna miesięczna liczba osób pobierających renty z tytułu niezdolności do pracy. Zjawisko to spowodowane jest przede wszystkim mniejszym napływem wniosków do systemu rentowego (spadek liczby orzeczeń pierwszorazowych, spadek liczby nowoprzyznaczonych rent,) a także ostrzejszymi kryteriami wydawanych postanowień o przyznaniu renty (wzrost orzeczeń o braku niezdolności do pracy).

3. Zmiany w systemie rent z tytułu niezdolności do pracy wprowadzone w 1997 r. znalazły odbicie w strukturze wypłacanych rent według stopnia niezdolności do pracy (wzrost udziału rent z tytułu całkowitej niezdolności do pracy i samodzielnej egzystencji oraz rent z tytułu częściowej niezdolności do pracy), natomiast słabo wpłynęły na zmianę struktury wypłacanych rent stałych i okresowych.

4. W strukturze rent nowoprzyznaczonych wyraźniej niż w strukturze wszystkich wypłacanych rent dominują renty z tytułu częściowej niezdolności do pracy. Osoby, którym przyznano renty po raz pierwszy, mają wyższy przeciętny staż pracy od przeciętnego stażu pracy ogółu rencistów (w 2002 r. odpowiednio 24,4 lat i 21,9 lat).

5. W latach 1996-2002 przeciętny wiek osób wchodzących do systemu rentowego oraz przeciętny staż nie ulegał znaczącym zmianom (lekki wzrost). W 2002 r. przeciętny wiek wynosił 46,8 lat a staż pracy 24,4 lat. Nowi renciści grupują się przede wszystkim w przedziale wiekowym 40-54 lat (67,7% rencistów), a 56,4% spośród ogółu nowych rencistów posiadało staż pracy 25 lat i więcej. Osoby poniżej 40 lat stanowiły 18,3%.

6. Wiek i staż pracy nowych rencistów różnicowane są przez płeć. Mężczyźni mają wyższy przeciętny wiek i dłuższy przeciętny staż pracy niż kobiety, jest ich więcej niż kobiet wśród rencistów, rzadziej – niż w przypadku kobiet – orzekany jest w stosunku do nich brak niezdolności do pracy.

7. Analiza orzecznictwa lekarskiego w latach 1999-2002 wskazuje, że nie uległa zmianie liczba orzeczeń dla celów rentowych (przeciętnie ponad 800 tys. rocznie), natomiast zmienia się struktura tego orzecznictwa – następuje wzrost orzeczeń ponownych. Utrzymywanie się ich liczby na stałym poziomie wynika z faktu, że spadek liczby orzeczeń pierwszorazowych rekompensowany jest wzrostem liczby orzeczeń z krótkim okresem ważności, co powoduje konieczność wielokrotnej nieraz weryfikacji prawa do renty.

8. Spośród orzeczeń pierwszorazowych dla celów rentowych ponad 50% tych orzeczeń powstrzymuje napływ do systemu rentowego (orzeczenia o braku niezdolności do pracy i orzeczenia ustalające uprawnienia do świadczenia rehabilitacyjnego). Wzrasta udział orzeczeń o braku niezdolności do pracy (w 2002 r. – 35,4%). Przy ponownym orzekaniu dla celów rentowych przeciętnie ponad 13% osób otrzymywało orzeczenie o braku niezdolności do pracy i tym samym opuszczało system rentowy.

9. W orzeczeniach pierwszorazowych uwidacznia się tendencja do wzrostu orzeczeń o całkowitej niezdolności do pracy i samodzielnej egzystencji oraz całkowitej niezdolności do pracy i tym samym spadek liczby orzeczeń o częściowej niezdolności do pracy. W orzeczeniach ponownych na stabilnym poziomie znajdowały się orzeczenia ustalające całkowitą niezdolność do pracy i samodzielnej egzystencji, wzrastał udział orzeczeń o częściowej niezdolności do pracy, a zmniejszał się orzeczeń o całkowitej niezdolności do pracy.

10. W orzeczeniach pierwszorazowych i ponownych występuje tendencja do spadku orzeczeń o bezterminowym okresie ważności przez skracanie okresu ważności orzeczeń. Dotyczy to wszystkich stopni niezdolności do pracy.

11. W wyniku orzeczeń ponownych przeciętnie około 65% rencistów miało ustalony ten sam stopień niezdolności do pracy, około 10% osób podwyższano stopień, a w około 9% osób obniżano stopień niezdolności do pracy.